

І. О. Сяськакандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету

ГЕНЕЗИС ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто проблеми походження, становлення і розвитку екологічної компетентності особистості. Визначальною проблемою у становленні екологічної компетентності особистості є формування системи екологічних цінностей, які визначають вектор ціннісних орієнтацій у повсякденному житті і в екологічній діяльності. Остаточний розвиток особистісних якостей, який визначається сформованістю морально-етичних принципів, ціннісних орієнтацій та емоційно-вольової сфери у здійсненні будь-якої діяльності, відбувається в період здобуття професії, тобто під час навчання в закладах передвищої і вищої освіти. Процес формування екологічної компетентності особистості здійснюється взаємозалежно від розвитку означених особистісних характеристик та їх прояву у ставленні до природи. Суб'єктне ставлення до природи є показником рівня засвоєння особистістю екологічних цінностей та дотримання морально-етичних принципів і норм у власній поведінці та діяльності в довіллі. Отже, система екологічних цінностей, актуалізована суспільством, у сукупності з індивідуальним характером ставлення особистості до природи визначають спрямованість ціннісних екологічних орієнтацій особистості. Ціннісні орієнтації особистості виконують функцію перетворення здобутих у процесі навчання знань і вмінь про правила взаємодії із природою на особистісно значущі переконання, які регулюють дотримання цих правил діяльності в довіллі. Нами визначено основні етапи формування екологічних ціннісних орієнтацій особистості. Дотримання екологічних ціннісних орієнтацій особистості в різних компонентах діяльності (когнітивний, вольовий і емоційний) визначається, на наш погляд, несенням відповідальності за кінцевими її наслідками у природі. Втілення системи екологічних ціннісних орієнтацій особистості в її відповідальності за свої вчинки, поведінку та діяльність у довіллі є кінцевим етапом формування екологічної компетентності. Процеси становлення екологічної компетентності перебувають під коригуючим і спрямовуючим впливом навчально-виховної діяльності закладів передвищої і вищої освіти та панівних світоглядних настанов соціуму, у якому розвивається особистість.

Ключові слова: екологічна компетентність, екологічні ціннісні орієнтації, екологічні переконання, суб'єктне ставлення до природи, екологічна відповідальність.

Постановка проблеми. Вивчаючи природу компетентності особистості з позицій психологічної науки, Дж. Равен зазначив, що її формування залежить як від соціально затребуваних настанов поведінки, так і від розвитку внутрішніх когнітивних, ціннісних і вольових компонентів діяльності [8]. Походження, становлення і розвиток екологічної компетентності особистості потребують детального вивчення, оскільки студент, який вступає на навчання до закладу вищої освіти, уже володіє певним рівнем сформованості екологічної компетентності. Беззаперечно, психолого-педагогічні аспекти розвитку особистості в сім'ї та її соціалізації в дошкільному та шкільному середовищі здійснюють визначальний вплив на генезу цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою сучасного суспільства, за твердженням Дж. Равена, є недостатня мотивованість людей до компетентної професійної діяльності. Отже, на його погляд, «необхідна переоцінка соціально значущих типів поведінки. Необхідний розвиток нових видів компетентності. Необхідна еволюція нових способів мислення» [8, с. 7]. Переосмислення уявлень про механізми функціонування системи

«природа – людина – суспільство» та ролі людської діяльності в цих процесах є важливою складовою частиною еволюції сучасної цивілізації. Накопичення екологічних проблем, що зумовило не лише напруженість в економічній сфері життя суспільства, а й непрогнозовану турбулентність глобальних природних процесів, визначає необхідність перезавантаження світоглядних настанов, цінностей у ставленні до природи і вимагає від освітніх систем усіх країн і рівнів переорієнтації на навчання і виховання екологічно компетентної особистості. Особливо гостро це завдання постає перед вищою педагогічною школою, яка і здійснює підготовку фахівців у цій сфері.

Аналіз наукових напрацювань у галузі екологічної психології (С. Дерябо, А. Львовичкіна, Б. Ліхачов, О. Рудоміно-Дусятська, В. Скребець, В. Ясвін та ін.) вказує на те, що визначальною проблемою у становленні екологічної компетентності особистості є формування системи екологічних цінностей, які визначають вектор ціннісних орієнтацій у повсякденному житті і в екологічній діяльності. Як слушно зауважує О. Коберник, цінність має об'єктивний характер, а ціннісна орієнтація – суб'єк-

тивна. Трансформація цінностей у ціннісні орієнтації особистості здійснюється через співдіяльність емоційно-чуттєвої, раціональної і волютиної сфер особистості [2, с. 29]. Отже, у кінцевому результаті поступовий перехід цінностей в особистісні ціннісні орієнтації послідовно проявляється в різних видах діяльності: пізнавальній, навчальній, професійній.

Остаточний розвиток особистісних якостей, який визначається сформованістю морально-етичних принципів, ціннісних орієнтацій та емоційно-вольової сфери у здійсненні будь-якої діяльності, відбувається в період здобуття професії, тобто під час навчання в закладах передвищої і вищої освіти. Процес формування екологічної компетентності особистості здійснюється взаємозалежно з розвитком означених особистісних характеристик, їх проявом у ставленні до природи, потребує подальшого вивчення, що і стало **метою нашого дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Ставлення людини до світу природи впродовж останнього сторіччя зазнало значної еволюції від об'єктного (коли природа є об'єктом використання й експлуатації з боку людини для забезпечення її потреб) до суб'єктного (усвідомлення самоцінності природних об'єктів як рівних собі, що дає змогу переносити моральні етичні норми і правила на взаємодію з ними). Цей процес триває і понині, і ми маємо змогу простежити його в діяльності екологічних рухів, громадських природоохоронних організацій у різних країнах світу, зокрема і в Україні.

Закономірно, що в ракурсі цієї проблеми зміст освіти також потребує оновлення, передусім у напрямі суб'єктифікації об'єктів живої природи в навчальному матеріалі (коли вони розглядаються як суб'єкти спілкування і дії для людини, сприйняття природи як джерела творчого натхнення, удосконалення моральних якостей особистості). За результатами власних досліджень вважаємо, що суб'єкт-суб'єктний тип взаємодії із природою є показником рівня засвоєння особистістю екологічних цінностей та дотримання морально-етичних принципів і норм у власній поведінці та діяльності в довіллі. Отже, система екологічних цінностей, актуалізована суспільством, у сукупності з індивідуальним характером ставлення особистості до природи визначають спрямованість ціннісних екологічних орієнтацій особистості. Ціннісні орієнтації особистості виконують функцію перетворення здобутих у процесі навчання знань і вмінь про правила взаємодії із природою на особистісно значущі переконання, які регулюють дотримання цих правил діяльності в довіллі.

Відповідно до обґрунтування А. Львовичкої, ставлення до природи визначається трьома структурними компонентами: емотивним (емоційний), когнітивним (пізнавальний) та конативним (поведінковий). Лише в результаті проведення

аналізу всіх трьох компонентів можна визначити ставлення особистості до довкілля, як зазначила дослідниця [4, с. 111].

Суб'єктне ставлення особистості до навколишнього середовища, за висновком Г. Пустовіта, детермінується усвідомленням нею змісту і характеру взаємозв'язків власних потреб з об'єктами і явищами природи, які є визначальними у формуванні норм екологічно доцільної поведінки і діяльності в довіллі [7, с. 147].

У цьому контексті можемо припустити, що ознаками суб'єктного ставлення до довкілля, отже, переходу суспільних екологічних цінностей в ціннісні орієнтації особистості, є включення соціальних потреб збереження біосфери у внутрішні індивідуальні потреби й інтереси.

За визначенням С. Максименка, інтерес – це вибіркоче, емоційно забарвлене прагнення особистості до життєво значущих для неї об'єктів, що тісно пов'язане з особистою зацікавленістю в них [6, с. 49]. Звідси можемо зробити висновок, що інтерес є рушієм суб'єктивних прагнень особистості до певного виду діяльності, з одного боку, із другого – визначає спрямованість пізнавальних потреб особистості на основі її емоційно-вольових виявлень.

На думку С. Максименка, будь-яке пізнання світу, яким би складним воно не було, має своїм підґрунтям чуттєве пізнання. Саме відчуття є первинною формою орієнтації в навколишньому середовищі, з нього починається пізнання природних об'єктів, явищ, процесів, як результат – їх сприймання [6, с. 131–145].

Отже, формування цілісного образу навколишнього світу є початковою ланкою для усвідомлення місця і ролі власного «Я» у довіллі. Суб'єктифікація особистістю природних об'єктів здійснюється у процесі їх пізнання, який викликає позитивне емоційне реагування та відчуття емпатії. Однак глибина емоційних переживань не може повною мірою засвідчити ставлення до природи та потребує підкріплення раціональним складником, тобто ступенем розуміння власних емоційних реакцій і самоконтролю власних вчинків у довіллі. На наш погляд, регуляторну функцію в цьому процесі виконує накопичення екологічних знань і вмінь упродовж навчання в закладах освіти, особистого й соціального досвіду їх застосування у взаємодії із природою. Підтвердженням цієї думки є позиція І. Беґа, який вважає важливим чинником формування особистісних цінностей інтелектуальну діяльність людини, спрямовану на глибоке і широке відображення дійсності [1, с. 34].

Тобто з розширенням інтелектуального компонента в пізнанні закономірностей явищ і процесів природного й соціального середовища, який, у свою чергу, пов'язаний з емоційно-чуттєвим його сприйняттям, здійснюється регуляція поведінки

та діяльності у природі, отже, формується засвоєння морально-етичних норм та ціннісних орієнтацій у взаємодії з довкіллям. Як ми вже зазначали, саме екологічні ціннісні орієнтації є провідним чинником, який зумовлює перехід накопичених знань й інтелектуальних умінь щодо довкілля та закономірності перебігу природних явищ і процесів на рівень екологічних переконань. У цьому контексті важлива думка Г. Пустовіта, який зазначає, що емоційно пережиті знання із ціннісним підтекстом мають силу переконань у діяльності в довкіллі [7, с. 196–197].

Опираючись на наші попередні дослідження та з узагальнення викладених вище міркувань, ми визначили основні етапи формування екологічних ціннісних орієнтацій особистості:

1) виникнення інтересу особистості до емоційно-чуттєвого й інтелектуального пізнання світу природи;

2) чуттєве сприйняття природного середовища, його об'єктів і явищ, що забезпечує здатність не лише сприймати і розуміти чуттєво виразні елементи природи, а й здійснювати зворотну рефлексію свого місця і ролі в довкіллі;

3) емоційне реагування – здатність емоційно і діяльнісно відгукуватися на взаємодію зі світом природи, що виявляється в появі стурбованості, співпереживання, милосердя до природи; перенесення людських моральних і етичних норм у ставленні до неї. Формування емоцій є початковою сходинкою в задіянні внутрішніх механізмів, що спричиняють ціннісне ставлення особистості до природи;

4) підвищення рівня інтелектуального і поведінкового компонентів ставлення до природи внаслідок накопичення екологічних знань і вмінь та досвіду їх застосування у процесі здобуття загальної середньої, передвищої і вищої фахової освіти;

5) вироблення ціннісних орієнтацій стосовно природи як результату сумачії попередніх етапів, що перетинаються в часі та просторі психологічного розвитку особистості й уособлюють становлення її суб'єктного ставлення до довкілля. Цей процес, на наш погляд, передбачає стійке прагнення особистості до різнобічного вивчення генези екологічних проблем, критичного аналізу ймовірних наслідків антропогенної діяльності в системі «природа – людина – суспільство» для того, щоб сформулювати свої погляди, судження, певний рівень морального досвіду у ставленні до довкілля, усвідомлення відповідальності за власну поведінку і діяльність у навколишньому середовищі;

6) засвоєння екологічних ціннісних орієнтацій особистістю охоплює процеси осмислення, поєднання та взаємоузгодження її суб'єктного ставлення до природи з установленими екологічними

суспільними цінностями, зумовленими зміною соціокультурної парадигми подальшого існування людської цивілізації відповідно до усталених соціо-екологічних умов і потреб виходу суспільства на модель сталого розвитку.

На думку О. Коберника, «система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими особистістю цінностями й нормами соціуму» [2, с. 30].

Отже, можемо дійти висновку, що ціннісні екологічні орієнтації є підґрунтям для застосування певних соціально-екологічних обмежень для корекції особистих потреб, що реалізуються за участю природних об'єктів і процесів чи безпосередньо в довкіллі.

У наукових роботах класиків психології розвитку особистості: Б. Ананьєва, Л. Божович, О. Леонтьєва, С. Максименка, А. Маслоу, С. Рубінштейна й ін., наголошується, що джерелом виникнення будь-якої активності людини є її потреби. Так, згідно з теорією людської мотивації А. Маслоу, потреби відіграють роль своєрідної спрямовуючої сили, що визначає загальні орієнтири поведінки людини та впливає на вибір мотивів, які конкретно вказують на постановку мети, засобів її досягнення [3, с. 78–79].

Водночас варто розуміти, що поведінкова активність людини визначається не лише єдиним мотивом чи їх сукупністю, а й певними умовами соціуму, навколишнього середовища і навіть життєвою ситуацією, у якій закладені ті чи інші можливості або обмеження. Тому спрямованість поведінки чи певної діяльності визначається ступенем усвідомленості вибору її мотивів, тут провідними чинниками стають ціннісні орієнтації, актуальні потреби особистості, її переконання й ідеали. Останні виступають регуляторами потреб людини та разом із ціннісними орієнтаціями визначають загальний вектор спрямованості активності людини, зокрема її когнітивної, вольової й емоційної компонент діяльності.

Отже, екологічно доцільна поведінка і діяльність у довкіллі визначатиметься мотивами, в основі яких лежать екологічні ціннісні орієнтації особистості, екологічні переконання й ідеали, сформовані на принципах екологічної етики відповідно до соціокультурної парадигми коеволуції людини і природи та правових, економічних і соціальних норм, що забезпечують сталий розвиток суспільства.

Формування ціннісних орієнтацій і відповідних переконань, на нашу думку, припадає на період інтенсивної пізнавальної й навчальної діяльності та набуття практичного досвіду застосування її результатів, коли відбувається остаточне становлення особистості. Тобто цей процес простежу-

ється під час здобуття професійної передвищої і вищої освіти. Зокрема, регулюючи і спрямовуючи роль ціннісних орієнтацій у діяльності майбутнього вчителя зазначає О. Краснорядцева: «Вони детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності і додаючи змісту професійним діям» [3, с. 28]. Ця думка важлива в контексті усвідомлення власної системи цінностей у ставленні до довкілля, яке проявляється в різних видах діяльності.

Прояв дотримання екологічних ціннісних орієнтацій особистості в різних компонентах діяльності (когнітивний, вольовий і емоційний) визначається, на наш погляд, несенням відповідальності за кінцевими її наслідками у природі. Зрозуміло, що екологічна відповідальність за свою поведінку або щоденно-побутову чи професійну діяльність у довкіллі розвивається з набуттям досвіду такої діяльності, яку ми повною мірою можемо охарактеризувати як компетентну. Адже стрижневими якісними структурами екологічної компетентності особистості нами було визначено такі: систему знань, умінь та навичок у сфері екологічної діяльності; індивідуальний практичний досвід особистості у спілкуванні із природою з урахуванням її цінностей, мотивів і потреб, бажанням брати особисту участь у її відновленні та збереженні; здатність особистості до суб'єктно значущої екологічно доцільної діяльності в побуті та природному середовищі; певні особистісні якості (екологічна відповідальність й активність) [9].

Висновки. Ураховуючи наведені аргументи, можемо констатувати, що втілення системи екологічних ціннісних орієнтацій особистості в її відповідальності за свої вчинки, поведінку та діяльність у довкіллі є кінцевим етапом формування екологічної компетентності.

Отже, генезис екологічної компетентності особистості є багатоетапним процесом розвитку її особистісних якостей (суб'єктне ставлення до навколишнього середовища, інтереси, потреби й мотиви екологічно доцільної поведінки), системи екологічних ціннісних орієнтацій і переконань,

які проявляються в когнітивному, емоційному й вольовому компонентах діяльності, та формування екологічної відповідальності за її наслідки. Усі ці процеси становлення екологічної компетентності перебувають під коригуючим і спрямовуючим впливом навчально-виховної діяльності закладів передвищої і вищої освіти та панівних світоглядних настанов соціуму, у якому розвивається особистість.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
2. Коберник Л. Родь та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта : науково-практичний журнал Південного наукового центру Національної академії педагогічних наук України*. Одеса, 2008. № № 4–5. С. 28–33.
3. Краснорядцева О. Ценностная детерминация профессионального поведения педагогов. *Сибирский психологический журнал*. Томск, 1998. № 7. С. 25–29.
4. Львовичкіна А. Основи екологічної психології : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2004. 136 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 478 с.
6. Основи загальної психології / за ред. С. Максименка. Київ : НПЦ «Перспектива», 1998. 256 с.
7. Пустовіт Г. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9-х класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Київ ; Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.
8. Равен Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.
9. Сяська І. Становлення ціннісної складової екологічної самосвідомості студентів у процесі професійно-педагогічної підготовки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики»* : збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 22 (32). С. 169–172.

Siaska I. Genesis of ecological competency of the individual

The article considers the problems of origin, formation and development of ecological competency of the individual. The defining problem in the formation of ecological competency of the individual is the formation of a system of ecological values that determine the vector of value orientations in everyday life and in environmental activities. The final development of personal qualities, which is determined by the formation of moral and ethical principles, values and emotional and volitional sphere in the implementation of any activity, occurs during the acquisition of the profession, namely, during training in institutions of before higher and higher education. The process of formation of ecological competency of the individual is carried out interdependently on the development of these personal characteristics and their manifestation in relation attitude to nature. Subjective attitude to nature is an indicator of the level of personal assimilation of environmental values and compliance with moral and ethical principles and norms in their own behavior and activities in the environment. Thus, the system of ecological values, actualized by society, in combination with the individual nature of the individual's attitude to nature determine the focus of the value ecological orientations of the individual. In turn, the value

orientations of the individual perform the function of transforming the knowledge and skills acquired in the process of learning about the rules of interaction with nature into personally meaningful beliefs that govern compliance with these rules of activity in the environment. We have determined the main stages of formation of ecological value orientations of the individual. Adherence to the ecological value orientations of the individual in the various components of activity (cognitive, volitional and emotional) is determined, in our opinion, by being responsible for its ultimate consequences in nature. Implementation of the system of ecological value orientations of the individual in his responsibility for his actions, behavior and activities in the environment is the final stage of formation of ecological competency. The processes of formation of ecological competency are under the corrective and guiding influence of educational activities of institutions before higher and higher education and of the dominant worldview of the society in which the individual develops.

Key words: *ecological competency, ecological value orientations, ecological beliefs, subjective attitude to nature, ecological responsibility.*